

ТРАНСФОРМАЦІЯ ПРОБЛЕМ РЕГІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ БЛИЗЬКОГО СХОДУ НА ПОЧАТКУ ХХІ СТОЛІТТЯ*

У статті здійснено комплексний аналіз основних проблем безпеки сучасного Близького Сходу (традиційних — регіональні конфлікти, проблема ісламського фундаменталізму й екстремізму, гонка озброєнь, боротьба за регіональне лідерство та структурних — економічна, демографічна, продовольча, водна проблеми), а також надано прогноз щодо їхньої еволюції у короткостроковій перспективі. Досліджено підходи світових акторів та їхні плани із стабілізації ситуації у регіоні.

Міжнародні події останніх років свідчать про те, що світ не став більш стабільним і безпечним. Навпаки, разом із поширенням ядерної й інших видів зброї масового ураження, сплеском тероризму, а також загостренням регіональних конфліктів питання безпечного існування людей стає усе більш актуальним, а підтримка стабільності як на глобальному, так і на регіональних рівнях є ключовою проблемою всієї системи міжнародних відносин.

Особливе місце серед регіонів світу з огляду на їхню роль у сучасній системі міжнародної безпеки посідає Близький Схід, який впродовж багатьох десятиліть зберігає своє «лідерство» за сукупністю наявних тут конфліктних і кризових ситуацій та за ступенем непередбачуваності розвитку ситуації. Це один з регіонів, де взагалі відсутні загальнорегіональні інструменти підтримки стабільності, і де так і не почалося формування системи колективної безпеки.

Сучасні фактори нестабільності Близького Сходу можна умовно розділити на дві основні категорії. До першої групи традиційних або «жорстких» факторів відносять такі, що можуть бути досягнуті військовим шляхом чи іншими методами силового

* Захарченко А.М. Трансформація проблем регіональної безпеки Близького Сходу на початку ХХІ століття // Стратегічна панорама. — 2009. — № 3. — С. 61—70.

тиску. Найбільш важливі серед них — регіональні конфлікти (насамперед, арабсько-ізраїльський), проблема ісламського фундаменталізму й екстремізму, проблема гонки озброєнь та ін. Однак, крім зазначених вище, близькосхідному регіону притаманна ще ціла низка так званих «м'яких» або структурних проблем, а саме — економічна, демографічна, етнорелігійна, водна, продовольча та інші. Усе це робить комплексний аналіз факторів нестабільності Близького Сходу надзвичайно актуальною науковою темою. Крім того, можливість врахування основних результатів цього дослідження в процесі концептуального оформлення та практичного здійснення близькосхідної політики України надає йому важливого практичного значення.

Основною метою даної роботи є комплексний аналіз проблем регіональної безпеки Близького Сходу з урахуванням особливостей їхньої трансформації на початку ХХІ століття. Відповідно до сформульованої мети автор поставив перед собою наступні завдання:

- виявити основні фактори, що зумовлюють нестабільність сучасної системи регіональних відносин, та представити їхню системну класифікацію;
- проаналізувати основні проблеми безпеки регіону, виявити взаємозв'язок між ними та надати прогноз щодо їхньої еволюції у короткостроковій перспективі;
- дослідити підходи позарегіональних акторів щодо стабілізації ситуації на Близькому Сході та оцінити їхню ефективність;
- представити висновки щодо ймовірності формування системи колективної безпеки Близького Сходу та надати рекомендації щодо політики України у зазначеній сфері.

Певні аспекти вищезгаданої проблематики були досліджені у працях американських політологів Е. Зіссера [20], Б. Льюїса [15], Дж. Кепела [14], П. Клаусона [13], А. Річардса [17], Б. Рубіна [16], Дж. Яфе [18], а також російських дослідників А. Г. Бакланова [1], В.І. Гусарова [3], А.З. Єгоріна [4], А.І. Новікова [7], В.І. Сажина [9] та ін. Серед робіт українських вчених слід згадати праці О.О. Воловича [2], Б.О. Парахонського [8], В.О. Шведа [11] та ін. Втім, необхідно зазначити, що питання комплексного аналізу проблем безпеки близькосхідного регіону поки що не знайшло системного відображення у вітчизняній політології.

Традиційні («жорсткі») проблеми безпеки Близького Сходу

Найбільш серйозним фактором небезпеки близькосхідного регіону є регіональні конфлікти, центральне місце серед яких посідає *арабсько-ізраїльське протистояння*. Незважаючи на численні зусилля міжнародних посередників та різноманітні плани мирного врегулювання, конфлікт між Ізраїлем та його арабськими сусідами впродовж багатьох десятиліть залишається однією з найбільш вибухонебезпечних «гарячих точок» Близького Сходу та у будь-який момент може призвести до нової регіональної війни.

Центральним елементом арабсько-ізраїльського конфлікту залишається неврегульованість палестинської проблеми, яка є загальновизнаною у якості «локомотиву» близькосхідного протистояння. На цей час між ізраїльтянами й палестинцями не існує взаємоприйнятного рішення жодної з основних проблем остаточного мирного врегулювання, а саме — кордонів майбутньої палестинської держави, ізраїльських поселень на Західному березі р. Йордан, статусу Єрусалиму та палестинських біженців. Головною перешкодою на шляху до досягнення компромісу залишається складна політична ситуація як на палестинських територіях, так і в Ізраїлі, а також відсутність підтримки мирних ініціатив із боку широких верств населення обох таборів [5, с. 218]. Ситуація навколо палестинсько-ізраїльського врегулювання значно загострилась після приходу до влади на палестинських територіях радикального ісламістського угруповання ХАМАС, яке в принципі не визнає існування Ізраїлю та не сприймає ідею територіального (і будь-якого іншого) компромісу і мирного врегулювання з цією країною.

Застій у врегулюванні між Ізраїлем та Сирією, що спостерігається впродовж останніх дев'яти років, а також військове протистояння між Ізраїлем та «Хизбаллою» на території Лівану влітку 2006 р. наочно демонструють, що, поряд із палестинською проблемою, збереження конфліктних відносин Тель-Авіва з Дамаском та Бейрутом також залишаються важливим гальмуючим елементом у нарощуванні мирних трансформацій у регіоні. Усе це дає підстави стверджувати, що досягнення остаточного

врегулювання арабсько-ізраїльського конфлікту залишається довгостроковою перспективою.

Особливе місце серед факторів нестабільності Близького Сходу посідає ***поширення ісламського фундаменталізму й екстремізму***. Воно має безпосередній вплив на політичну ситуацію усіх без винятку країн регіону та є центральним елементом майже всіх проблем регіональної безпеки.

Рух ісламського фундаменталізму сьогодні набирає силу не тільки в країнах, що зіштовхнулися з комплексом нерозв'язних соціально-економічних проблем, як наприклад, Алжир, Ємен та ін., але і в дуже благополучних країнах — Саудівській Аравії, Бахреїні та ін. — однією з головних причин поширення популярності ідей ісламського фундаменталізму та посилення його впливу на процеси, що проходять у країнах Близького Сходу, залишається сукупність внутрішніх проблем, а саме: збереження в більшості країн регіону авторитарних режимів, а також швидке зростання населення в умовах хронічного відставання темпів економічного й соціального розвитку та подальшого погіршення становища широких народних мас [15, с. 39].

Іслам був і залишається найбільш зрозумілою й прийнятною широкими масами населення близькосхідних країн ідеологічною концепцією. В умовах занепаду світських концепцій арабського націоналізму, соціалізму та панарабізму, а також відсутності в більшості країн регіону «демократичної альтернативи» іслам набуває все більшої популярності і перетворюється на масову ідеологію соціального протесту [14, с. 122].

Оскільки тенденція посилення руху ісламського фундаменталізму неодмінно буде пов'язана з боротьбою за політичну владу, можна з великою долею ймовірності прогнозувати збільшення джерел внутрішніх конфліктів у країнах Близького Сходу. Встановлення ісламської форми державності в тій чи іншій державі регіону неминуче призведе до зміни всієї схеми її взаємодії зі своїми сусідами, а також іншими країнами, наочним прикладом чому був Іран у 1980-і роки. Прихід до влади ісламістів буде супроводжуватися посиленням екстремізму й радикалізму як у внутрішній, так і зовнішній політиці, що буде значно підвищувати конфліктогенний потенціал регіону.

Вельми актуальними для близькосхідного регіону є проблеми, пов'язані з **мілітаризацією та гонкою озброєнь**.

Так, за період з 1980 р. чисельний склад армій держав Близького Сходу (без Ізраїлю) збільшився на 95 %, у той час як у країнах Євросоюзу чисельність збройних сил скоротилася на 6 %. Крім того, близькосхідний регіон залишається одним із найбільших у світі імпортерів зброї. На нього доводиться дві третини від загального обсягу постачань зброї у третій світ, що складає 38 % світових витрат на імпорт озброєння [4, с. 48]. Для регіону, що не відрізняється високим рівнем життя своїх громадян, подібна цифра представляється абсолютно нерозмірною.

Особливо небезпечною не тільки для регіональної стабільності, але й для стабільності системи міжнародних відносин в цілому, є загроза поширення зброї масового ураження (ЗМУ). Вже зараз деякі з близькосхідних держав або володіють власними ядерним потенціалом (Ізраїль), або мають значний ресурс для проведення ядерних досліджень (Іран), або здійснюють роботи з його отримання (Єгипет, Сирія) [7, с. 2].

Країни, які прагнуть до отримання ЗМУ, ігнорують той факт, що вона не зміцнить національну безпеку, а, скоріше, навпаки, підсилить процес їх втягування в ще більш активну гонку озброєнь. У такому випадку регіон починає розглядатися державами, що входять до нього, із позиції союзників і супротивників, із позицій переваги чи паритету в озброєннях. В умовах високої конфліктогенності регіональної системи Близького Сходу, технологічний прорив однієї зі сторін неодмінно призведе до прискореного пошуку іншими сторонами адекватної відповіді, не зважаючи на матеріальні або політико-стратегічні наслідки подібного кроку, що, безумовно, значно збільшить потенціал нестабільності в регіоні. Найбільш яскравим прикладом цього є сучасне протистояння між Ізраїлем та Іраном, що у будь-який час може поставити Близький Схід під загрозу нової регіональної війни.

Нарешті, центральним елементом нестабільності Близького Сходу залишається **боротьба розташованих тут країн за регіональне лідерство**, що супроводжується гонкою озброєнь і військовими конфліктами.

Сучасний етап розвитку близькосхідної регіональної системи характеризується надзвичайно важливою трансформацією, а

саме — ослабленням традиційних центрів сили та посиленням нових. Так, Єгипет і Сирія переживають зараз не найкращий етап у своєму соціально-економічному розвитку і, отже, не мають у своєму розпорядженні достатніх ресурсів для забезпечення своїх претензій на лідерство. Кожна з цих країн сьогодні більше стурбована вирішенням своїх внутрішніх проблем, а також проблем у своєму «ближньому зарубіжжі»: Сирія — у Лівані, Йорданії та Туреччині; Єгипет — у Судані, Лівії та на палестинських територіях [20, с. 73].

Щодо Іраку, то ескалація військово-політичної кризи після окупації цієї країни у 2003 р., цілковито позбавила її шансів на боротьбу за регіональне лідерство. Більше того, можливість дезінтеграції Іраку на три частини — шийтський південь, сунітський центр і курдську північ, зумовлена загостренням військово-політичної боротьби за владу між різними етнорелігійними групами іракського суспільства, перетворюється на окрему «жорстку» проблему безпеки, що загрожує дестабілізацією ситуації у межах усього близькосхідного регіону [18, с. 179].

Загострення іракської проблеми має безпосередній вплив на позиції одного з найбільш впливових акторів сучасного Близького Сходу — Туреччини. Зараз Турецька Республіка демонструє стабільні показники економічного зростання та посідає центральне місце в системі регіональних відносин, виступаючи у ролі «моста» між Заходом, Близьким та Середнім Сходом, а також державами Центральної Азії та Південного Кавказу. Будучи членом НАТО, Туреччина є надійною опорою у цьому регіоні для своїх стратегічних партнерів. Водночас, країна проводить доволі самостійну політику, спрямовану на закріплення свого економічного та політичного впливу на Близькому Сході. Підтвердженням цьому стала позиція Анкари під час війни в Іраку 2003 р. та значна активізація її ролі як посередника між Ізраїлем та арабськими країнами.

Водночас, однією з найбільш складних проблем для Туреччини залишається курдська проблема. Після утворення на півночі Іраку у 2003 р. широкої Курдської автономії, вона із внутрішньополітичного фактору перетворилася на серйозну зовнішньополітичну проблему, що значно перешкоджає регіональним амбіціям Анкари. Туреччина виступає категорично проти подальшої дезін-

теграції Іраку, оскільки, враховуючи той факт, що курди зараз становлять 20 % від загальної кількості її населення, ця проблема стає питанням територіальної єдності Турецької Республіки.

Важливим претендентом на регіональне лідерство є також Саудівська Аравія (СА) — країна, що має значний вплив не тільки у близькосхідному, але й міжнародному контекстах. Королівство володіє 25 % світового запасу нафти, у 2000 р. його ВВП склав 60 % від ВВП усіх арабських країн разом узятих [17, с. 18].

Саудівська Аравія, на території якої знаходяться основні мусульманські святині, послідовно виборює статус лідера усієї ісламської цивілізації. Однак, враховуючи тенденцію у більшості мусульманських країн щодо поступової відмови від вестернізації та західних норм у суспільному житті, довготривалі стратегічні відносини між США та Саудівською Аравією, незважаючи на їхнє економічне та військове значення, послаблюють авторитет СА не тільки в ісламському світі, але й, до певної міри, всередині країни.

Найбільш активним претендентом на роль лідера Близького Сходу на сучасному етапі є *Ісламська Республіка Іран*, що впродовж багатьох десятиліть залишалась на периферії регіональних політичних процесів. Сьогодні зовнішньополітичні амбіції Ірану виходять далеко за кордони регіону Перської затоки і просуваються у напрямку Кавказу, Середньої Азії та Афганістану. ІРІ проводить доволі агресивну зовнішню політику, виступаючи з позицій «універсальності ісламу», вимагаючи підпорядкування всіх мусульманських держав принципу ісламської солідарності й єдності та наголошуючи на необхідності адаптації іншими ісламськими країнами іранської суспільної моделі. Арабські держави, із свого боку, розглядають такий курс Ірану як спробу створення іраноцентристської системи міждержавних відносин, що суперечить арабським інтересам [9].

На складність і неоднозначність арабсько-іранських відносин перш за все накладають відбиток етнорелігійні протиріччя. Араби-суніти вважають шиїзм, що практикується іранцями, єретичним навчанням і «змовою проти істинного ісламу». Релігійні розбіжності посилюються культурним суперництвом між іранцями й арабами в рамках «ісламської цивілізації» та знаходять конкретний вихід у зіткненні арабського й іранського націоналізму.

Перший прагне до об'єднання арабської нації у географічному просторі від Атлантики до Перської затоки, другий — до поширення іранського впливу в усьому мусульманському світі.

Помірковані арабські режими побоюються можливої підривної діяльності Ірану проти тих арабських країн, де мається значна шийтська громада (Ірак — 60 %, Бахрейн — 70 %, Кувейт — 24 % та ін.). Значне занепокоєння викликає також можливе посилення Ірану у випадку дезінтеграції Іраку, що призведе до регіонального альянсу Ірану із шийтською частиною Іраку у якості домінуючого регіонального об'єднання, схильного до агресивності, здатного контролювати значну частину видобутку нафти в Перській затоці та диктувати свої умови сусіднім країнам [19, с. 33]. Такий розвиток подій неминуче призведе до зіткнення Ірану із сунітськими арабськими країнами, до конфлікту з Туреччиною, що жорстко придушує курдський сепаратизм, до загальної дестабілізації ситуації у регіоні.

У будь-якому випадку, як би не діяли активні регіональні гравці — зараз на Близькому Сході відбувається дуже важлива трансформація, що принесе новий баланс сил, нову структурування, і цей новий баланс стане дуже важливим компонентом усієї регіональної ситуації вже у короткостроковій перспективі.

Структурні («м'які») проблеми безпеки Близького Сходу

Центральне місце у цій групі посідає *проблема економічного розвитку країн Близького Сходу*. Сьогодні третина населення регіону живе менш ніж на 2 дол. на день, при цьому прогноз економічного зростання тут є досить маловітшим. Насамперед ця ситуація стосується країн Арабського Сходу.

На початку ХХІ століття сукупний об'єм ВВП 18-ти арабських країн у розмірі 533,7 млрд. дол. виявився меншим, ніж ВВП однієї Іспанії (533,2 млрд. дол.), хоча загальна кількість арабського населення досягла 260 млн. чол. та перевищила населення Іспанії (39,6 млн. чол.) у 6,5 рази [3, с. 106]. Це означає, що продуктивність праці економічно активного населення усіх арабських держав разом узятих була досить низькою у порівнянні зі своїм аналогом навіть у такій країні, як Іспанія, що є середньорозвиненою країною Європи.

Однак, найбільш загрозливим аспектом вищезгаданої проблеми є нерівномірний соціально-економічний розвиток близькохідних країн. Так, очевидна нерівномірність у розподілі природно-ресурсних потенціалів, а також фінансових та людських резервів, особливо кваліфікованої робочої сили, призвела до того, що країни регіону увійшли в XXI століття з украй диференційованими підсумками соціально-економічного та політичного розвитку. Ці відмінності настільки значні, що дають підстави віднести деякі з них до найрозвиненіших країн світу, а інші — до числа найбідніших.

Безумовними лідерами за показниками ВВП на душу населення є Ізраїль та арабські країни-експортери нафти. Наприклад, у 2000 р. ВВП Катару на душу населення (25 595 дол.) перевищив ВВП Англії (24 024 дол.), Австрії (23 357 дол.) та багатьох інших розвинених країн Західної Європи. У той же час, аутсайдерами соціально-економічного розвитку залишаються Ємен (465 дол.), Судан (370 дол.), Мавританія (351 дол.) та Ірак (211 дол.), що входять до зони так званого «четвертого світу» [3, с. 107]. Це, безумовно, є серйозною передумовою як для внутрішньополітичної дестабілізації режимів цих малозабезпечених країн, так і для озброєного протистояння між країнами регіону.

Не менш негативний вплив на загальну ситуацію на Близькому Сході має *демографічна проблема* та ціла низка пов'язаних із нею факторів нестабільності. На початку XXI століття загальна кількість мешканців Близького Сходу склала більше 400 млн. чол. Слід окремо зазначити, що майже половина з них — це молодь до 20 років. Подвоєння населення тут відбувається кожні 23 роки, або у 10 разів швидше ніж у Європі, де цей процес займає 233 роки. Згідно з даними ООН, у 2100 р. населення регіону досягне 1, 7 млрд. чол. [17, с. 14].

Зазначені вище темпи росту населення перетворили проблему працевлаштування на одну з найгостріших на порядку денному, адже загальна кількість безробітних у регіоні сьогодні досягла 25 млн. чол. Згідно з даними Світового Банку, арабські держави та Іран у наступні 15 років мають створити майже 50 млн. робочих місць для того, щоб працевлаштувати молоде покоління, що сягне працездатного віку. Водночас, стан економічного розвитку як Ірану, так і більшості арабських країн (зокрема таких, як

Алжир, Єгипет, Ємен та ін.) дає вкрай мало підстав для успішної реалізації такого завдання [6, с. 96]. Це, безумовно, сприятиме подальшій радикалізації настроїв мешканців Близького Сходу, а звідси, й зростанню його конфліктогенного потенціалу.

Малопередбачувані сьогодні наслідки для соціально-політичного майбутнього близькосхідного регіону матиме **проблема водних ресурсів**, що стрімко загострюється. Близький Схід, на долю якого доводиться близько 9,6 % поверхні земної кулі, володіє тільки 1 % світового запасу прісних вод і є одним із найбільш посушливих у світі. Водна криза вразила більшість країн регіону. Наприклад, у Ємені обсяг річного споживання води на душу населення (130 куб. м) є у 10 разів меншим за мінімум, встановлений Всесвітньою організацією охорони здоров'я (1600 куб. м) [10, с. 58].

Оскільки темпи росту населення випереджають темпи освоєння нових водних ресурсів, кількість води на душу населення, і без того обмежена, постійно скорочується. Проблема дефіциту води ще більше загострюється через зростання попиту на воду для задоволення комунальних, промислових і сільськогосподарських потреб. Боротьба за обмежені та зникаючі джерела води безпосередньо впливає на відносини між державами регіону і періодично призводить до протиріч. Серед останніх слід згадати довготривалі конфлікти навколо розподілу вод Нілу між країнами його басейну; між Лівією та її південними й східними сусідами через викачування підземних вод у Велику рукотворну ріку; між Сирією, Іраком і Туреччиною через розподіл вод Єфрату; між арабськими країнами та Ізраїлем через розподіл вод басейну р. Йордан. На думку більшості фахівців, саме вода, а не нафта, у найближчому майбутньому стане основною причиною порушення стабільності та збройних конфліктів між країнами-сусідами.

Проблема водних ресурсів має безпосередній вплив на **продовольчу кризу** в країнах регіону. Так, забезпечення їжею мешканця Близького Сходу є набагато меншим, ніж у середньому по всьому світу, і досягло критично низького рівня. Наприклад, у середньому на душу населення в арабському світі припадає 77 кг пшениці на рік, а середньосвітовий рівень — 101 кг. По м'ясу відповідні показники складають 16,4 і 33, 4 кг [10, с. 61]. Арабське сільське господарство зіштовхується з багатьма ризиками, у тому

числі із скороченням природних факторів землеробства, таких як оброблювана площа на душу населення, що зменшується через зростання населення й використання землі під забудову при низьких темпах освоєння нових угідь. Одночасно погіршується якість ґрунту та його родючість через ерозію й забруднення хімічними речовинами.

Іншим важливим джерелом нестабільності Близького Сходу є наявність у більшості держав регіону ***етнорелігійних протиріч***. Існуючі тут системи політичних і соціально-економічних відносин зберегли свій традиційний характер і збудовані на основі кланово-ієрархічного принципу. Така ситуація впродовж багатьох років була характерною для Іраку, шийтська більшість якого перебувала під владою сунітського режиму С. Хусейна, а також зберігається зараз у Сирії з правлячою тут алавітською громадою на чолі з Б. Асадом, що складає не більше 10 % населення країни. Найбільш яскравим прикладом етнорелігійних протиріч продовжує залишатися Ліван [16, с. 82].

Нарешті, серед «м'яких» проблем безпеки Близького Сходу слід згадати також і ***низький рівень освіти***. Згідно з останніми даними ООН, 40 % населення регіону є неписьменними, і тільки 2 % має можливість користуватись Інтернетом. Частка мешканців Близького Сходу складає 4,4 % від загального населення планети, водночас, на нього припадає тільки 1 % світового випуску книг, одна п'ята з яких — релігійного змісту. В усіх країнах регіону, разом узятих, з інших мов на арабську перекладається не більше 330 книг на рік [3, с. 109]. Це є одним із головних пояснень того, що рівень освіти на Близькому Сході набагато нижчий, ніж у Латинській Америці, Індії та Китаї.

Політика світових акторів щодо проблем безпеки Близького Сходу та плани регіональної стабілізації

Численні «жорсткі» та «м'які» фактори нестабільності свідчать, з одного боку, про гостроту, а з іншого, про хронічний, затяжний характер близькосхідного вузла протиріч. Водночас, при всій розмаїтості причин, що призвели до такого стану справ, проглядається щось загальне, а саме — відсутність продуманих, ефективних методів рішення існуючих проблем. Усе

більш очевидною є необхідність комплексного рішення проблем безпеки близькосхідного регіону на основі прийняття колективної програми дій розташованих тут країн, а також міжнародного співтовариства в цілому. У світлі політичної недієздатності ведучих регіональних організацій — Ліги Арабських Держав (ЛАГ), Ради Співробітництва Арабських Держав Перської Затоки (РСАДПЗ), Організації Ісламська Конференція (ОІК), особливо значення у цьому процесі набуває роль впливових позарегіональних акторів.

Як показує досвід, впродовж ХХ століття усі без винятку зовнішні рецепти зі стабілізації ситуації на Близькому Сході виявлялися малорезультативними. Спроби переломити ситуацію в цій сфері давали дуже обмежені результати, при цьому прогрес на одному напрямку найчастіше «гасився» сплеском напруженості на іншому. Нове століття не занадто відрізняється в цьому відношенні від попереднього. Крім того, сьогодні можна спостерігати посилення конкуренції між впливовими світовими акторами за контроль над геоекономічними, геостратегічними, сировинними та людськими ресурсами близькосхідного регіону. Особливого значення у цьому контексті набуває складний процес взаємовідносин двох центрів трансатлантичної співдружності — США та ЄС, для яких притаманні, з одного боку, вироблення спільних дій зі створення нової системи безпеки Близького Сходу, а з іншого — конкуренція та суперництво.

Сьогодні Сполучені Штати Америки здійснюють у регіоні довгострокову політику, яка отримала назву «Стратегія просування демократії на Близькому Сході». Вона має на меті проведення демократичних реформ та економічної лібералізації «заради боротьби з бідністю та відсталістю, що породжують тероризм». В основу цієї концепції покладена теза про те, що західна демократія є універсальною, забезпечує модернізацію, процвітання, справедливість та діалог культур. Звідси, демократичні реформи у країнах Близького й Середнього Сходу є тим універсальним засобом, який дає змогу не тільки ліквідувати соціально-економічні та соціально-політичні корені екстремізму й тероризму, а й, по суті, автоматично розв'язати такі складні політичні проблеми, як арабсько-ізраїльський конфлікт та ін. [2]

Утім, найбільш слабким місцем цього плану є те, що його не підтримують ані уряди, ані народи регіону, вбачаючи в ньому втручання у свої внутрішні справи. До того ж, більшість країн досить скептично сприймає життєздатність американської моделі демократії на близькосхідному ґрунті. Підтвердженням цьому став невдалий досвід із створення в Іраку стабільного демократичного режиму та перемога ХАМАС на палестинських парламентських виборах.

Що стосується ЄС, то враховуючи географічну наближеність європейського континенту до Близького Сходу, а також залежність країн Європи від імпорту енергоносіїв з арабських країн, негативні наслідки дестабілізації ситуації у регіоні для Євросоюзу є набагато більш загрозливими, ніж для Сполучених Штатів. Під час становлення ЄС як інституту й міжнародного актора, його вплив у регіоні був не таким помітним. Однак, у зв'язку з об'єднанням Європи та її намаганням стати активним гравцем на світовій арені, європейський вплив на Близькому Сході значно зріс. Це призвело до певних розбіжностей між ЄС та США щодо вирішення кризових ситуацій у регіоні, зокрема, щодо війни в Іраку 2003 р. та певних аспектів врегулювання арабсько-ізраїльського конфлікту [13, с. 150].

Фундаментом політики Євросоюзу у напрямку стабілізації Близького Сходу залишається створена у 1995 р. організація Європейсько-Середземноморського Партнерства (або Барселонський процес). Вона об'єднує на багатосторонньому рівні держави ЄС із 12 країнами Південного та Східного Середземномор'я та передбачає співробітництво у наступних напрямках:

- забезпечення миру та стабільності на основі поваги прав людини й демократії (партнерство у сфері політики та безпеки);
- створення зони вільної торгівлі в усьому Середземноморському басейні та фінансова підтримка процесу економічної й соціальної трансформації у країнах-партнерах (економічне й фінансове партнерство);
- міжкультурний діалог із країнами-партнерами та розвиток вільного й активного громадянського суспільства (соціальне й культурне партнерство) [12, с. 25].

Слід підкреслити, що європейський підхід приділяє значну увагу «м'яким» аспектам безпеки, а саме, проблемам демократи-

зації, економічній лібералізації, поглибленню економічної та політичної співпраці між країнами регіону. Це робить істотний внесок у довгострокову політичну й економічну стабільність регіону. Важливу роль у Барселонському процесі відіграє також принцип «рівноправного партнерства», що вигідно відрізняє його від американського «по-нашому або ніяк». Він базується на підтримці внутрішніх перетворень у близькосхідних країнах, наданні їм усебічної допомоги, а не нав'язуванні імпортованих рецептів демократії. Втім, слід констатувати, що за 14 років існування Європейсько-Середземноморського Партнерства істотного прогресу саме у сфері безпеки досягнуто не було.

Активний інтерес до подій на Близькому Сході демонструє також Росія, що донедавна в силу різноманітних проблем свого внутрішнього розвитку відігравала у регіоні набагато більш обмежену у порівнянні із США та ЄС роль. Сьогодні Російська Федерація значно активізувала свою близькосхідну політику, основною метою якої стало закріплення її політичних та економічних позицій у регіоні.

Однак намагання Росії грати більш активну роль у близькосхідних справах призводить не до зміцнення міжнародних зусиль щодо стабілізації регіону, а скоріше, навпаки, до зіткнення з інтересами інших позарегіональних акторів та послаблення колективних зусиль. Найбільш яскравим підтвердженням цього стало офіційне запрошення лідерів ХАМАС до Москви, що внесло дисонанс у загальну позицію міжнародного «Квартету» посередників (США, ЄС, Росія та ООН) щодо врегулювання палестинсько-ізраїльського конфлікту.

Таким чином, можна констатувати, що жодний з існуючих на цей час планів із стабілізації Близького Сходу не є ефективним. Крім того, сучасна ситуація характеризується загостренням геополітичного суперництва провідних центрів сили за вплив у цьому регіоні планети, що значно перешкоджає виробленню єдиного підходу до вирішення існуючих тут проблем безпеки.

Висновки

Виходячи з вищевикладеного, можна сформулювати наступні висновки.

По-перше, Близький Схід є і, скоріше за все, залишиться одним із найпроблемніших регіонів у світі. Набір конфліктних і кризових ситуацій тут постійно розширюється, а зусилля міжнародного співтовариства, спрямовані на посилення регіональної безпеки поки що не приносять бажаних результатів.

По-друге, розвиток подій у регіоні свідчить про те, що існуючі кризові ситуації та проблеми мають тенденцію до все більшої взаємозалежності. Так, традиційні проблеми безпеки, «старі» кризи й конфлікти поки що не знаходять свого вирішення. Проблема екстремізму й тероризму перетворюється на стрижневу регіональну проблему. Вона має безпосередній вплив на арабсько-ізраїльський конфлікт, на відносини між близькосхідними країнами в цілому. Ситуація у Перській затоці, у тому числі в Іраку, тісно переплітається із загальнорегіональною обстановкою. Новим ускладнюючим елементом стає амбіційна регіональна політика Ірану, що провокує арабсько-іранські протиріччя.

По-третє, сучасний етап розвитку Близького Сходу характеризується значним загостренням «м'яких» факторів небезпеки, насамперед, економічної, демографічної, продовольчої та водної проблем. Це, з огляду на структурний та всеохоплюючий характер останніх, може виявитися ще більш небезпечним, ніж загострення традиційних конфліктів.

Усе це зумовлює необхідність вироблення якісно нової стратегії дій у питаннях регіональної безпеки, відхід від традиційних оцінок, підходів і схем, які, як з'ясовується, не дають істотного просування в плані створення в регіоні прогнозованої та стабільної системи взаємодії розташованих тут країн.

Говорити про створення ефективної системи безпеки можна лише в тому випадку, якщо вона буде носити загальнорегіональний характер і відповідати потребам усіх країн регіону. Для вироблення такої всеохоплюючої програми потрібно провести аналіз причин, що зумовили відсутність успіху або незначні результати в пошуку мирного врегулювання наявних криз і конфліктних

ситуацій. Потрібний свіжий погляд на ситуацію, можливо, підбір якісно нового «інструментарію» для виправлення справ, забезпечення мирної перебудови близькосхідного й суміжного з ним регіонів, а також оперативного врегулювання нових кризових ситуацій шляхом максимально повного залучення політико-дипломатичних засобів.

Як видається, превентивна дипломатія може стати важливим інструментом забезпечення регіональної безпеки й запобігання конфліктів. Вона є основою концепції безпеки, що базується на принципі співробітництва — Cooperative Security. Мова йде про залучення всіх країн того чи іншого регіону в систему договорів, покликаних знизити ймовірність виникнення збройного конфлікту чи руйнівних наслідків у випадку його розв'язання. На відміну від системи колективної безпеки, коли держави об'єднуються проти спільного реального чи потенційного супротивника, концепція безпеки, заснована на співробітництві, виходить із принципу загальної участі. Ця участь не передбачає обов'язкового створення формальних інститутів взаємодії. Навпаки, підтримка неформального діалогу видається більш ефективною. Така формула співробітництва є найбільш реальною для близькосхідного регіону, деякі країни якого, наприклад, Ізраїль чи Іран, навряд чи зможуть «вписатися» у будь-яку формальну систему колективної безпеки. Крім того, концепція Cooperative Security є найбільш ефективною для вирішення структурних проблем безпеки, таких як водна проблема та низка інших, для нівелювання яких потрібна постійна взаємодія усіх учасників регіональної системи відносин.

Очевидно, що сучасні умови розвитку міжнародних відносин не дають надії на те, що співробітництво у сфері забезпечення безпеки приведе до миттєвих позитивних результатів. Однак, чи залишиться Близький Схід зоною збройного протистояння і перманентних криз, багато в чому залежить від того, чи вдасться в кінцевому рахунку облаштувати в цьому регіоні саме колективну безпеку.

Нестабільність Близького Сходу має безпосередній вплив на Україну, оскільки вона, перш за все, створює перешкоди на шляху нормального розвитку торговельно-економічних відносин нашої держави з країнами регіону та значно ускладнює перспективи диверсифікації джерел енергопостачань. Крім того, з огляду на географічну близькість до близькосхідного регіону, у випадку

загострення тут будь-якої із традиційних або структурних проблем безпеки легко прогнозувати збільшення потоку біженців, що будуть пересуватися транзитом у Західну Європу. Це може спровокувати перетворення нашої території в оперативну й транспортну базу бойовиків, що, як показує практика, призведе до одночасного збільшення транспортування зброї та наркотиків, частина з яких неминуче буде залишатися в країні.

Особливого значення в цьому плані набуває продовження активної участі нашої держави в дипломатичних ініціативах, спрямованих на загальну стабілізацію ситуації у регіоні; збереження стабільних відносин із близькосхідними країнами; підвищення ролі України як політичного партнера США, Євросоюзу, всієї трансатлантичної співдружності у формуванні нової системи регіональної безпеки.

Список використаних джерел

1. Бакланов А. Г. Ближний Восток: «Дорожная карта» региональной безопасности. — М.: Институт Ближнего Востока, 2006. — 135 с.
2. Волович А. А. О планах демократизации Ближнего Востока // www.iimes.ru/rus/stat/2004/19-08-04.htm
3. Гусаров В. И. Арабский мир в наступившем столетии: к «золотому миллиарду» или в «четвёртый мир»? / Ближний Восток и современность, Выпуск 24 — М.: Институт Ближнего Востока, 2004. — С. 105-121.
4. Егорин А. З. Ближний Восток: гонка вооружений... «во имя мира». — М.: Институт Ближнего Востока, 2000. — 208 с.
5. Захарченко А. М., Яворська Г. М. План врегулювання близькосхідного конфлікту «Дорожня карта» та перспективи його реалізації / Близький Схід: міжнародна безпека, регіональні відносини та перспективи для України: Моногр. / Відп. ред. Б. О. Парахонський. — К.: ПЦ «Фоліант», 2008. — С. 208-220.
6. Мельянцев В. А. Экономическое развитие арабско-исламского мира (конец XX — начало XXI в.): факторы и проблемы // Восток. — 2004. — № 3. — С. 95-116.
7. Новиков И. А. Оружие массового поражения на Ближнем Востоке. — М.: Институт Ближнего Востока, 2004. — 144 с.

8. Парахонський Б. О. Близький Світ у сучасному світі. Вектори цивілізаційного розвитку / Близький Схід: міжнародна безпека, регіональні відносини та перспективи для України: Монографія / Відп. ред. Б. О. Парахонський. — К.: ПЦ «Фоліант», 2008. — С. 60-68.
9. Сажин В. И. О региональной политике Исламской Республики Иран // www.iimes.ru/rus/stat/2004/22-08-04.htm
10. Хайдер А. Н., Гашев Б. Н. Водный и продовольственный кризисы в арабском мире / Ближний Восток и современность, Выпуск 21. — М.: Институт Ближнего Востока, 2004. — С. 57-69.
11. Швед В. І. Близькосхідні пріоритети зовнішньої політики України // Україна: стратегічні пріоритети. Аналітичні оцінки / За ред. А. С. Гальчинського. — К.: НІСД, 2003. — С. 68-83.
12. Carapico S. Euro-Med: European Ambitions in the Mediterranean // Middle East Report. — 2001. — № 220. — P. 24-35.
13. Clawson P. US and European Priorities in the Middle East / Shift or Rift: Assessing US-EU Relations after Iraq. Ed. By Gustav Lindstrom. — Paris: Institute for Security Studies, 2003. — P. 145-174.
14. Kepel G. The War for Muslim Minds. — Cambridge: Harvard University Press, 2004. — 292 p.
15. Lewis B. What Went Wrong? The Clash between Islam and Modernity in the Middle East. — New York: Perennial Press, 2003. — P. 36-51.
16. Rubin B. How the Arab Regimes Defeated the Liberalization Challenge // The Middle East Review of International Affairs. — 2007. — № 3. — P. 72-90.
17. Richards A. Long-Term Sources of Instability in the Middle East / Critical Issues Facing the Middle East. Security, Politics and Economics. Ed. by James A. Russell. — New York: Palgrave Macmillan, 2006. — P. 13-37
18. Yaphe J. Iraq and the New Regional Security Dynamic / Critical Issues Facing the Middle East. Security, Politics and Economics. Ed. by James A. Russell. — New York: Palgrave Macmillan, 2006. — P. 179-199.
19. Yehiav A. The Anti-Iranian Front: Egypt, Saudi Arabia, and Jordan // The Middle East Review of International Affairs. — 2007. — № 1. — P. 18-33.
20. Zisser E. What does the Future Hold for Syria? // The Middle East Review of International Affairs. — 2006. — № 2. — P. 68-80.